

Uit de inhoud

Interview

Sinds september 2021 is Zuzana Ferjenčíková hoofd- vakdocent orgel aan Codarts te Rotterdam. Daarnaast is ze in ons land regelmatig als concert- organist te horen. We spraken met haar over onder andere haar jeugd in het commu- nistische Tsjechoslowakije, haar waardering voor Jean Guillou en het kerkorganistschap.

6

Gullen & Boltes (2)

In het vorige nummer beschreef Jan van der Male het organistenleven van de Amsterdamse vrienden Johan Aron Gullen en Martin Boltes. In dit tweede en laatste deel gaat hij in op hun beider functie als orgel(bouw) deskundige.

II

Mémoires

In een nieuwe serie belicht Jos van der Kooy de momenten en manieren waarop hij diverse orgels ontdekte of heront- dekte. Hij begint de reeks met een soort proloog.

16

Fotoverantwoording omslag

Het nieuwe Verschuieren-orgel in Vågsbygd kirke te Kristiansand, Noorwegen. Op 13 november jl. verzorgde de Deense organist Christian Præstholm het ingebruik- nameconcert. (Zie ook het juli/augustusnummer 2022.)
© Ruud van de Laar

Het Smits-orgel in Reek

Frans Jespers legt in zijn Smits- artikelenserie ditmaal de focus op het paradepaardje van de Brabantse orgel- makersfamilie: het in 1925 gesloopte orgel in de Sint-Antoniuserk in Reek.

24

La Nativité van Jean Langlais

In de maand december staan weer diverse uitvoeringen van Messiaens *La Nativité du Seigneur* op de rol (zie ook de rubriek Wegwijzers). Minder bekend is het bijna gelijknamige werk van Jean Langlais uit 1932. Lourens Stuifbergen

beschrijft de totstandkoming en geeft een analyse.

29

En verder ...

Uit de orgelwereld	2
SGO-concours Groningen	4
StayTuned in Haarlem	5
Trouwens	18
Muziekbijlage	19
Bladmuziek	32
Cd-recensies	34
Wegwijzers	38

Het januari/februarinummer verschijnt omstreeks 3 januari a.s.

In onze volgende nummers onder meer:

- Interviews met o.a. Anna Lapwood
- Het Mecklenburgisches Orgelmuseum
- Het Koulen-orgel in Noorbeek

In gesprek met Zuzana Ferjenčíková

De Slowaakse organiste Zuzana Ferjenčíková was al regelmatig in Nederland voor concerten en masterclasses. Zo gaf ze eind oktober in de Haarlemse Josephkerk een memorabel recital met muziek van Rachmaninov, Franck en Liszt.

Sinds vorig jaar heeft Zuzana hier ook een vaste betrekking. Samen met Christian Schmitt volgde ze Ben van Oosten op als hoofdvakdocent orgel aan Codarts te Rotterdam.

Zuzana staat bekend als vertolker van het grote romantische repertoire en als begenadigd improvisator. Haar leermeester Jean Guillou speelt een belangrijke rol in haar leven.

Kortom, genoeg onderwerpen voor een goed gesprek.

Zuzana Ferjenčíková aan de klavieren van het Lindsen/Adema-orgel in de Josephkerk te Haarlem.

TEKST: JOOST VAN BEEK

Tatiana Horvátová

Een onderdeel van het Slowaakse orgellandschap: het Rieger-orgel (1923) in de Grote Evangelische Kerk te Bratislava. Zuzana Ferjenčíková nam er in 2004 haar eerste cd op.

Zuzana Ferjenčíková werd in 1978 geboren in het voormalige Tsjechoslowakije. Op driejarige leeftijd startte ze met pianospelen, op haar zesde kreeg ze haar eerste pianoles van Olga Ormisová in Banská Bystrica. De situatie in het land was destijds anders dan tegenwoordig. De zeer rijke muzikale traditie was sterk bepaald door enerzijds de Russische en anderzijds de Tsjechische cultuur. Er waren bijvoorbeeld uitstekende Slowaakse kunstenaars die naar buiten toe als 'Tsjechisch' werden gepresenteerd. Veel zeer goede joodse en Duitse kunstenaars van Slowaakse afkomst moesten het land verlaten. Het Reduta-gebouw (de thuisbasis van het Slowaaks Philharmonisch Orkest) en het beroemde operahuis in Bratislava vormden evenwel een actief centrum voor muziek. En nog steeds zijn ze een populaire bestemming voor veel Slowaken en Oostenrijkers die van klassieke concerten en opera-voorstellingen houden. De Academie voor Muziek leidde vele uitstekende

pianisten en operazangers op (zoals de onlangs overleden 'koningin van de coloratuur' Edita Gruberová). Orgelmuziek had slechts een bijrol. Kerkgang was officieel verboden; de kerkelijke orgeltraditie, die er zeker was, werd doodgezwegen. Er waren weliswaar professionele organisten die in concertgebouwen speelden of in de concertzaal van de Slowaakse Omroep, maar dat waren er niet veel.

Zuzana, hoe waren jouw eerste muzikale ervaringen?

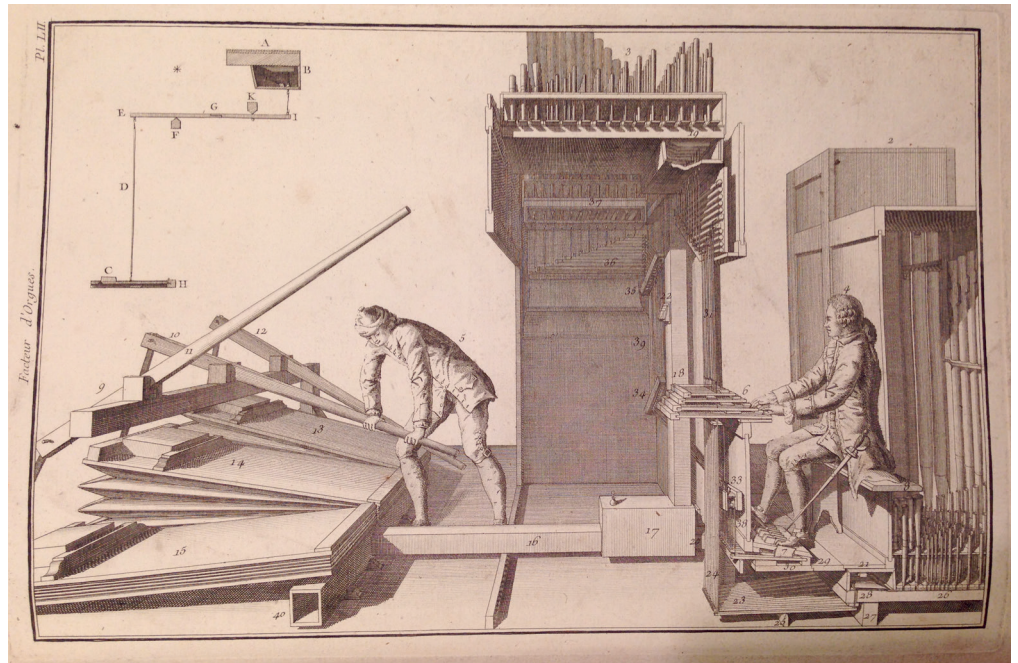
"In mijn jeugd werd het kunstonderwijs gekenmerkt door een traditionele, respectvolle houding. Hoewel er in het land een relatief streng 'regime' heerste, had dit ook zijn goede kanten. Discipline en verantwoordelijkheidsgevoel waren bijvoorbeeld belangrijke elementen. Als je ergens talent voor had, dan moest je dat talent benutten en verder ontwikkelen. In mijn geval betekende dat bijna iedere middag

Op het grensvlak van traditie en vooruitgangdenken (2)

Al eerder deed ik onderzoek naar Amsterdamse organisten in de negentiende en vroege twintigste eeuw.¹ Als vervolg daarop nu in een tweeluik aandacht voor de vrienden Jan Aron Gullen en Martin Boltes.

In de vorige aflevering kon u, na een korte inleiding, lezen over de leermeesters van Gullen en Boltes, zowel als musici als orgelbouwdeskundigen. Ook werd hun leven als musici besproken. In dit tweede deel belicht ik hun werkzaamheden op het gebied van orgelbouw.

Een afbeelding uit *L'Art du Facteur d'Orgues*, een achttiende-eeuws standaardwerk over orgelbouw.

Dat Gullen en Boltes nauwe contacten hebben gehad met hun muziekdocent en orgelbouwdocent Brachthuyzer, blijkt wel als laatstgenoemde op 17 september 1883 overlijdt. Gullen maakt dit door middel van een brief kenbaar aan Hervormd Amsterdam, waarbij hij in herinnering roept hoe Brachthuyzer al tijdens zijn ziekteperiode het toezicht op de orgels van hervormd Amsterdam aan Martin Boltes heeft overgedragen. Boltes solliciteert zelf, met een aanbevelingsbrief van Gullen op zak. Daarnaast solliciteren Jacob Kwast jr. (1820-1890), organist van de Amstelkerk, en H. Knipscheer.² Er gaat merkwaardig genoeg ruim een jaar overheen, voordat de orgelcommissie in november 1884 een advies aan de kerkvoogdij stuurt. Daarin staat dat Boltes het meest geschikt is, maar vanwege ernstige ziekte niet in staat is deze functie uit te voeren. Het advies is om Gullen als tijdelijk toezichthouder aan te stellen. Waarom de andere sollicitanten geen kans krijgen, vermeldt de brief niet. De kerkvoogdij neemt het

advies over.³ Hoewel geen gegevens daarover gevonden zijn, moet de tijdelijke aanstelling per 1 april 1885 zijn omgezet in een vaste. Een motivering waarom Boltes niet alsnog tot toezichthouder is benoemd, ontbreekt eveneens.⁴ Boltes is wel zodanig hersteld, dat hij tot Kerst 1901 actief is geweest als organist. Vanaf 1884 worden de meeste orgels van hervormd Amsterdam getrouwd elk jaar door Gullen nagezien. Op de instrumenten in de Muiderkerk, de Overtoomkerk en de Oranjekerk heeft hij geen toezicht.⁵ Ik heb de reden daarvan niet kunnen vinden. Mogelijk omdat deze drie kerken ruim na Gullens aanstelling in 1883 zijn gebouwd. Anderzijds is Gullen wel, als opvolger van Brachthuyzer, vanaf januari 1885 toezichthouder van 'zijn' eigen orgel van de Hersteld-Evangelisch Lutherse gemeente.⁶ In 1887 vinden we Gullen trouwens – voor zover bekend eenmalig – als orgel-deskundige buiten Amsterdam. Hij keurt dan het Naber-orgel van de Sint Joriskerk

TEKST: JAN VAN DER MALE

Levenslang kerken en orgels (I)

In een meerdelige serie vertelt Jos van der Kooy over zijn eerste ontmoetingen met orgels en over instrumenten die hij, soms decennia later, opnieuw bezoekt. Ontdekkingen en herontdekkingen. In dit nummer leidt hij de reeks in.

Beeldbank RCE

De Opstandingskerk te Amsterdam.

Zolang ik mij kan herinneren luister ik naar draai- en kerkorgels, vanaf mijn dertiende ging ik op kerkorgels studeren. Ik werd in 1951 geboren in Rotterdam-Delfshaven. In 1959 kwamen we in Amsterdam-West terecht. Thuis hadden we een harmonium, een Horügel van vijftieneenhalf spel met een Musette 32' in de bas en een Aeolusharfe 2' in de discant. In mijn wijkkerk, de uit 1954 daterende Gereformeerde Pniëlkerk aan de Bos en Lommerweg – thans theatercafé Mozaïek –, stond een drieklaviers elektropneumaat van Verweij's, gebouwd onder advies van mr. Arie Bouman. Eén van onze organisten, dr. Huib G. van den Doel, speelde er tijdens diensten met verve werken van onder anderen Bach, Guilmant, Widor en Jan Zwart. In 1967 werd ik hulporganist van onze wijkkerk. Die benoeming gold tevens voor de Gereformeerde Bethelkerk (1928/29) aan de Vasco da Gamastraat in de wijk De Baarsjes. Daar stond een door Fonteijn & Gaal uitgebreid orgel van Spiering. Ook kwam ik in aanraking met het neobarokke Flentrop-positief (1956) in de Nederlands Hervormde Opstandingskerk aan het Bos en Lommerplein. De toren van deze kerk – door architect ir. Marius Duintjer bedoeld als een vinger die naar de hemel wijst – kreeg al snel na de oplevering de bijnaam 'De Kolenkit'. Hoewel we gereformeerd waren bezochten we de Opstandingskerk met enige regelmaat. Mijn vader vond het belangrijk dat ik de daar musicerende cantor-organist Marinus Metz (1936-1992) hoorde spelen op het kleine doch groots klinkende orgel. Zijn literatuurspel was van grote klasse, zijn improviseren ongelofelijk creatief. Het instrument staat momenteel – na een eerder verblijf in Lelystad – in St. Albans Church, Windy Nook in het Noord-Engelse Gateshead.

Niet lang daarna kwamen ook de orgels van de Westerkerk en de Oude Kerk in zicht, maar daarover meer in een volgende aflevering.

Verdere kennismaking met orgelmuziek verliep met hulp van grammofoonplaten en radio-uitzendingen. In de Omroepgids van de N.C.R.V. – toen nog met puntjes – stonden destijds hoofdzakelijk portretten van predikheren en organisten. Vrouwelijke voorgangers waren er al wel, maar die behoorden tot de vrijzinnige geloofsrichtingen en kwamen dientengevolge bij de rechtzinnige N.C.R.V. niet of nauwelijks in aanmerking voor het spreken van stichtelijke woorden. Afbeeldingen van kerkgebouwen, orgelfronten en speeltafels waren in ruime mate aanwezig. Soms trof je een foto aan van een schaarse vrouwelijke organist, zoals de fotogenieke Jeanne Demessieux. Door het verzamelen van achtergrondinformatie en grammofoonplaten en het beluisteren van radio-uitzendingen leerde ik veel repertoire en orgels kennen. Grote vormende waarde hadden de concerten in Oude Kerk en de Mozes & Aäronkerk in mijn woonplaats.

Ik keer terug in onze eigen tijd. Mijn studenten aan het Koninklijk Conservatorium hebben een heel andere weg gevolgd. Ze zijn dan ook ruim een halve eeuw jonger dan ik. Ze hebben thuis leren spelen op een elektronisch of digitaal orgel met pedaal. Waar ik de Omroepgids afspeurde naar orgelmuziek op de radio, zijn zij opgegroeid met YouTube en Spotify. Waar ik van zakgeld en bijverdiensten spaarde voor grammofoonplaten, kunnen zij veelal om niet muziek beluisteren. Louter genade! Concerten bezoeken ze net zo graag als ik dat deed en gelukkig zien ze het belang in van het studeren op goede kerkorgels. Gaandeweg leer ik ze strategisch gebruik te maken van hun niet-akoestische instrumenten thuis. We beschouwen ze als nuttige hometrainers; veel studeren op goede instrumenten blijft het devies.

Met de studenten breng ik regelmatig bezoeken aan orgels. De concerten die ze her en der geven bereiden we voor op locatie. Met mijn studenten doe ik

TEKST: JOS VAN DER KOOY

Het pronkstuk van de familie Smits: het orgel in Reek

De dramatische sloop van het Smits-orgel in Reek in 1925 is misschien wel het meest bekend over dit instrument. Het moet een heel bijzonder orgel geweest zijn, niet alleen in vormgeving en klank. Want het was ook grotendeels een schenking van de bouwers aan hun kerk en tegelijk een demonstratie-instrument, waarop aan bezoekers de kwaliteiten van Smits-orgels getoond konden worden. Voor dit doel hebben de orgelmakers het orgel dan ook tweemaal gerenoveerd. Zodoende is de ontwikkeling van de bouwstijl van het bedrijf goed aan de verschillende disposities af te lezen.

TEKST: FRANS JESPERS

De middeleeuwse kapel van het dorpje Reek werd in 1790 vervangen door een nieuw kerkgebouw. Dit bestond uit een schip met vier traveeën en een tongewelf, een klein koor en een ferme toren. De bescheiden dorpskerk vormde feitelijk één grote ruimte van 10,5 meter breed en 23 meter lang, vermoedelijk zonder nagalm. Vanaf het begin was er een orgeltje aanwezig. In 1822 gaf het kerkbestuur opdracht aan orgelmaker Klaas Smits om een nieuw orgel te bouwen, met drie klavieren en vrij pedaal. Het contract van 15 april 1822 bleef bewaard in het parochiearchief van Reek. De daarin opgenomen dispositie is in de bijlage te vinden. Het kerkbestuur zou aan de orgelmaker 2000 gulden betalen in verschillende termijnen, op momenten dat er geld beschikbaar was. De betalingen waren bedoeld 'ter goedmaking der verschotten', met andere woorden alleen als vergoeding voor aangeschafte materialen. Bij de bouw mocht de orgelmaker geschikt materiaal van het oude orgel gebruiken, zoals de drie balgen. Hij mocht te allen tijde de zes in cursief aangegeven registers uit het orgel nemen, dus die waren zijn eigendom. Opvallend is dat de toenmalige organist Antony Smits was, de vader van de orgelmaker. Een lid van het kerkbestuur was Frans Smits, de jongere broer van de orgelmaker, die na de dood van hun vader in 1823 organist zou worden.

In 1823 is de kerk eerst opgeknapt. Later dat jaar begon Klaas Smits aan het orgel. Volgens het contract bouwde hij zelf de orgelkas. Verder is bekend dat in de zomer van 1825 de Antwerpse beeldhouwer Laurens Peters en zijn knecht ongeveer drie maanden met de afwerking van de orgelkas bezig waren. Volgens de opgave bij Broekhuizen is het orgel in 1827 voltooid, maar uit notities van Frans Smits blijkt dat

De dorpskerk in Reek uit 1790.

toen alleen het Groot Manuaal, Borstwerk en Pedaal gedeeltelijk bespeelbaar waren. Pas met de aanleg van het Rugwerk in 1829 was het orgel voltooid. Deze lange bouwtijd is begrijpelijk, omdat Klaas Smits dit werk tussen zijn gewone opdrachten door uitvoerde. Hij verwierf zijn inkomen met andere werkzaamheden. In Reek verdiende hij niets. Vanaf 1826 hielp Frans mee. Het orgel was in verhouding groot voor de dorpskerk. De windladen van het Groot Manuaal lagen dwars op het front, waarschijnlijk in de open ruimte die de forse kerktoren op dit niveau bood. Verder blijkt uit latere beschrijvingen dat de klavieren een omvang van vijf octaven bezaten. In 1830 is het beloofde bedrag van 2000 gulden uitbetaald aan Klaas Smits. Het was grotendeels afkomstig uit een gift. Uit latere tijden zijn er nauwelijks archiefstukken over het orgel bewaard gebleven.

Uniek orgelfront

Het orgel van Reek had een opvallend, volkomen uniek front dat zijn gelijke

La Nativité van Jean Langlais

Allebei schreven ze een orgelwerk met de titel *La Nativité*, de twee vrienden voor het leven Jean Langlais (1907-1991) en Olivier Messiaen (1908-1992). Bij de een was de titel nog wat langer en duurt het uit negen delen bestaande werk ongeveer een uur. Bij de ander was het niet meer dan deze korte titel en ook het werk is kort, één deel van zo'n kleine zes minuten.

TEKST: LOURENS STUIFBERGEN

Langlais genoot een wereldwijde bekendheid als organist en componist van orgelmuziek, terwijl Messiaen minder als organist op de voorgrond trad maar het intussen tot een van de grootste componisten van de twintigste eeuw schopte. Beiden studeerden orgel bij Marcel Dupré (1886-1971) en waren verbonden aan belangrijke Parijse kerken met fraaie Cavaillé-Coll-orgels. Ze zonden elkaar hun composities ter beoordeling toe en inspireerden elkaar, hoewel Langlais zich later wel eens heeft laten ontvallen dat hij in zijn eerste stappen als componist soms moeite had zich los te maken van Messiaens invloed. En ten slotte waren beiden aan het begin van de jaren '30 dus druk met het schrijven van kerstmuziek.

Messiaens wereldberoemde *La Nativité du Seigneur* stamt uit 1935. In negen meditaties schetst hij het verhaal van de geboorte van Christus. Nu eens komen de onderwerpen concreet uit het kerstverhaal zoals 'de maagd en het kind' (deel 1), 'de herders' (deel 2), 'de engelen' (deel 4), 'de wijzen' (deel 8), dan weer gaat het om mystieke vergezichten, waarin Messiaen zijn theologische visie op het kerstverhaal en zijn religieuze beleving ervan centraal stelt. Langlais componeerde al enkele jaren eerder zijn gelijknamige werk. Na *Adoration des bergers* uit 1929 verschenen in 1931 drie *Poèmes évangéliques d'après les textes sacrés*: 1. *L'Annonciation*; 2. *La Nativité*; 3. *Les Rameaux* waarvan de eerste twee meditaties betrekking hebben op de geboorte van Christus, en de derde verwijst naar de intocht van Jezus in Jerusalem. En nóg was het hem niet genoeg: in 1934 bewerkte hij *La Nativité* voor orkest en orgel. Langlais en Messiaen waren niet de eersten en evenmin de laatsten in de

De orgelklas van Marcel Dupré, 1929-1930. Met op de voorste rij Jean Langlais (tweede van links) en Gaston Litaize (tweede van rechts).

Franse orgeltraditie na Franck die muziek voor kerstmis componeerden. Guilmant schreef noëls, Widor nam in zijn *Symphonie gotique* van 1894/95 het gregoriaanse kerstgezag 'Puer natus est nobis' op, Dupré componeerde in 1922 zijn befaamde *Variations sur un Noël*, in de 51-delige *L'Orgue mystique* van Tournemire uit de jaren 1927 tot 1932 zijn uiteraard de gregoriaanse kerstgezangen vertegenwoordigd, André Fleury en Jean-Jacques Grunenwald schreven in de jaren '40 en '50 variatiereeksen over noëls en ook Langlais zelf was wat dit betreft nog lang niet uitgedomineerd.

Compositiewedstrijd

De *Poèmes évangéliques* van Langlais waren bedoeld voor de compositiewedstrijd van de Association Les Amis d'Orgue in 1932. Aanvankelijk had Maurice Duruflé, die in 1929 de eveneens door de Associatie georganiseerde interpretatie- en improvisatiewedstrijd en in 1930 met zijn *Prélude, Adagio et Choral varié sur le thème du 'Veni Creator'* de compositiewedstrijd had gewonnen, nog vage plannen in 1932 opnieuw mee te dingen, maar hij zag daarvan af. En Langlais, die in 1931 de interpretatie- en improvisatiewedstrijd won, voelde er wel voor dezelfde weg als Duruflé te bewandelen door zich net als hij nu ook als componist te meten met

